

ՅԱԲԵԹ Մ. ԻՍԿԷՆՏԵՐԵԱՆ

Handwritten notes:
Հայր
Բ. Վ. Ս. Արմատ
Կ. Ս. Ս. Ս. Ս. Ս.
Կ. Ս. Ս. Ս. Ս. Ս.

ԱՐԿԻՏԻՆԵ
ԱՊՍԿԱՄԲՈՒԹԻԻՆԸ

«ՄԱՀՆ ԱՆՄԱՀ Է ԱՐԴԱՐ
ԿՈՒԻ ՄԷՋ : »

Շ. ԿՈՒՐՂԻՆԵԱՆ

ՏՊԱԳՐ. ԶԱՐԵՀ Ն. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

1915, Գահիրե

Zunfi

67

Զ Օ Ն

Հ Օ Ր Ս՝ Մ Ա Ր Տ Ի Ր Ի Ս Կ Է Ն Տ Է Ր Ե Ա Ն Ի

Դո՛ւն, որ Յեղափոխական կեանքը սիրեցիր և հոգեւին փարեցար անոր, և այդ գաղափարի իրականացման համար մինչև կեանքիդ վերջը աշխատեցար:

Դո՛ւն, որ քու վերջին օրերուդ մէջ ամբողջ ընտանեկան հոգդ իմ դաստիարակութեանս մէջ փնտռեցիր:

Քեզի կը ձօնեմ, ո՛վ հայր, գրչիս նախախայրիքը եղող այս հատորիկը:

Ընդունէ՛, հայր, սրտիս թարգմանը եղող այս գուզնաքեայ նւէրը:

Երասազէ՛ս Որդիդ

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Տեսնելով որ թերթերու մեջ հրատարակուած լուրերը խեղաթիւրուած են եւ ամեն մարդ անոնց կապւելով շպիտ կրնայ ունենալ Սւեշիոյ Ապսամբուքեան նշգրիտ պատմութիւնը, նաեւ կարգ մը մարդիկ փառասիրութենէ մղւած՝ իրենց գիրենց միայն ներկայացնելով իբրեւ գերակշիռ դիրք ունեցող եւ կամ ժողովուրդը լեռը հանելու համոզող անձինք, ստիպւեցանք գրի առնել Սւեշիոյ Ապսամբուքեան Պատմութիւնը :

Սւեշիացիք դրդուեալով չէ, այլ անձնական համոզումը ունենալով իբրեւ յենակէս՝ լեռ եր ելած: Նոյն իսկ, այդ պարծենկոտներէն ոմանք աշխատեցան գաղթեցնել ժողովուրդը թէեւ, հիմա երբ այլեւս ազատ հողի վրայ ոտք ենք կոխած՝ ամեն մարդ ինք յիշատակել ու հերոս սիսդոսը առնել կ'աշխատի :

Բայց, անցնինք... :

Յաւակնութիւնը շունինք անթերի գործը կատարած ըլլալու, այլ կը փափաքինք նշգրիտ իրողութիւններ ներկայացնել ընթերցող հասարակութեան :

ՅԱԲԵԹ Մ. ԻՍԿԷՆՏԷՐԵԱՆ

1915 Սեպտեմբեր

ՍԻԷՏԻՈՅ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻԻՆԸ

Ա.

Քեզի է խօսքս, Հայոց ժողովուրդ, քեզի որ տանջանքի բեռը միշտ ուսիդ՝ կը քալես փշոտ արահետներէ, քեզի որ միշտ կ'աշխատիս թօթափել ստրկութեան շղթան, քեզի որ յօժար ես կրելու ամեն նեղութիւն ի սէր ազգութեան, Սւէտիոյ չորս հազար հերոսներու ըմբոստութիւնն է որ քեզի պիտի պատմեմ:

Բաղդի հարուածը՝ որ ծանր լախտի մը պէս իջաւ մեր գլխուն, նետեց մեզ մինչեւ այս ծովափը, ուր չենք գիտեր թէ ինչպիսի կեանք մը կ'սպասէ մեզ ապագային:

Ականջ տո՛ւր, Հայոց ժողովուրդ, պատմեմ քեզի թէ ի՞նչպէս տեղի ունեցաւ Սւէտիոյ ապստամբութիւնը:

*
* *
*

1914ի աշունն է :

Աչքերս յարած Հայոց Արշալոյսի միգամած հորիզոնին ,
զո՛ւր տեղը կը փնտոեմ ճաճանչագեղ աստղը , որը իր հետ
կեանքի յոյսն ու լոյսը և Հայութեան փայլուն ապագան
պիտի բերէ : Ի զո՛ւր կը սպասեմ , որ կեանքի , ինչքի և
պատուի ազատութեան արեւը ծագի հորիզոնին վրայ և իր
լուսասփիւռ ճառագայթներով լուսաւորէ Հայ կեանքի փշա-
լից ու խաւար ճամբան : Ի զո՛ւր , ի զուր . . . :

Եւ սակայն , սիսթէմաթիք կոտորածի սարսափն է որ
կը տիրէ ամենուրեք , Հայկական ապագայի խորտակման
ուրուականն է , որ կը սաւառնի մեր գլխուն վերեւ , խող-
խողումի ահն է , որ կախուած է Դամոկլեան սուրի մը
պէս . . . :

Բայց , պէտք է հանդուրժել , որովհետեւ կառավարա-
կան հրաման է դա :

Կո՛վ , ձի՞ , ջորի՞ կ'ուզեն , պէտք է տալ , զինուո՞ր կ'ու-
զեն , պէ՛տք է հնազանդիլ :

Ինչո՛ւ սակայն , ինչո՛ւ այս ամենը . . . : Որպէս զի մեզ
մուհաճիր (գաղթական) չընեն , որպէս զի մեր պատիւը անա-
ղարտ մնայ , որպէս զի մեր կեանքի արեւը չի շիջանի , որ-
պէսզի . . . որպէսզի . . . , ու շատ մը «որպէսզի»ներ :

Իսկ ամեն կողմէ գաղթականութեան լուրեր կը հասնին
և երբ Սւէտիացին լսէ այդ լուրերը , կը ցնցուի , կը փըր-
փըրի . . . :

Զէյթունը զանգուածովին կը վերցուի ու Տէյր-Զօր կը
դրկուի , որմէ հետք մ'իսկ չի մնար : Հաճընը , Տէօրթ-Եօլը :
Այնթապը , Քիլիսը և ուրիշ շատ մը տեղեր միեւնոյն բաղ-
դին կ'արժանանան : Կը մնան Քէսասն ու Սւէտիան : Պէտք
է այդ վայրերն ալ դատարկուին :

Աւելին կայ :

«Քէլէկեան Որբանոց»ը կը գրաւուի և ուսանողները
իրենց ծննդավայրերը կը ճամբուին . Սոոյ վանքը կ'առնուի

կառավարութեան կողմէ և կաթողիկոսը Հալէպ կ'աքսորուի :

Հարստահարութիւնը կ'աւելնայ ամենուրեք և գաղթականներու կարաւանները կը շարունակեն իրենց տողանցումը անընդհատ :

Սւէտիացին կը բարկանայ, ըմբոստի ոգիով կը լեցուի երբ կը լսէ որ պիտի գաղթէ : Ան չուզեր իր պապենական օջախէն զատուիլ, անոր համար գաղթելը մեռնիլ ըսել է :

Սւէտիացին ինչո՞ւ այսչափ կը սոսկայ «գաղթել» բառէն, գիտէ՞ք : Հասկնանք նախ ի՞նչ է գաղթել, որ կարենանք իրաւունք տալ Սւէտիացիին :

10-12 հոգիէ բաղկացած ընտանիքներուն միայն երկու աւանակ կ'ուտան իրենց բեռները բեռցնելու, որուն վրայ մանուկներն իսկ բեռցնել կարելի չէ : Իսկ ճամբան, կոյսերը լկելով կ'իսլամացնեն, էրիկներն ալ կը սպաննեն : Մնացեալները վայրենի Արաբներու և Քիւրտերու մէջ կը բնակեցնեն իրենց թողուցած պակասը լրացնելու համար :

Հայրենիք մնացած գոյքերը, կառավարութիւնը ծախել և գրամը գաղթողին զրկել կը խոստանայ, իսկ հողերը գրաւելով՝ գացած տեղերնին հող տալ յանձն կ'առնէ :

Հալածանքը կը սաստկանայ, տուներ, դպրոցներ, եկեղեցիներ խուզարկուիլ կը սկսին, և գտնուած գրքերը, թերթերն ու պատկերները կը գրաւուին : Նոյն իսկ որսի հրացաններու գործածութիւնը կ'արգիլուի Հայոց համար :

Կախաղանի չուանը նորէն ճօճիլ կը սկսի : Անմեղ հայեր՝ Անկախ Հայաստան կազմելու պատրուակով կախաղան կը բարձրանան :

Բ.

Օրերը կը թափալին և մենք կը սպասենք որ կարգը մեզ հասնի: Յուլիս 26ի երկուշաբթի օրը Քէսապի ալ սեւաւատուեր ճամբան կը գծւի, Քէսապի ալ գաղթելու հրամանը կը տրուի:

Ա՛լ տարակոյս չկայ, կարգը մեզի պիտի հասնի մօտ օրէն: Յուսահատութիւնը կը տիրէ. այլեւս բարոյական չարիքը մէջտեղն է: Ասիկա կոտորածէն ալ աւելի սոսկալի է: Կոտորածը ընդհանրապէս նիւթական, իսկ գաղթականութիւնը թէ նիւթական, և թէ, նամանաւանդ, բարոյական չարիք մըն է: Իսկ բարոյական չարիքը, — որ յուսահատութեան անմիջական արդիւնքն է: — իր աւերները կը գործէ մշիկ-մշիկ ու օր մը ենթական ինքզինք անկման խորխորատին մէջ կը գտնէ եթէ ընդփոյթ դարման մը չի խորհւի:

Սւէտիոյ մէջ խլրտում մըն է կը սկսի, եռուզեռ մըն է յառաջ կուգայ: Պէտք է պատրաստ գտնուիլ ամեն պատահականութեան առջեւ: Սակայն, դեռ ոմանք կը տարակուսին թէ Սւէտիան նոյն բաղդի հարուածին տակ պիտի ընկճուի, նոյն լախտով պիտի ճգմուի:

Եւ իրողութիւնը չուշանար ահա: Յուլիս 30ին, ուրբաթ, Սւէտիոյ գաղթելու հրամանը պաշտօնապէս կը հաղորդուի:

Ալ ամեն մարդ իրողութեան առջեւ կը գտնուի: Պլըրտումը կը շատնայ և կամաց կամաց ապստամբական շարժումի մը կը վերածուի: Ամեն կողմ պատրաստութիւններ ու կարգադրութիւններ կը տեսնուին:

Քէսապի Քարատուրան գիւղը տեղէն վերցուած է արդէն, Քէսապն ալ իբրեւ Հայ համայնքին մասը պիտի հասնի անոնց ետեւէն շուտով անշուշտ:

Բայց, բան մը կայ ընելիք: Պէտք է Քէսապի հետ բա-

նակցիլ, որպէսզի Սւէտիոյ և Քէսապի միացեալ ուժերով կարելի ըլլայ թուրք վաշտերու գէժ ճակատիլ:

Գիմուճը կը կատարուի, նամակներ կը գրուին ասդին անդին, սակա՛յն, անօգուտ, պատասխանը ժխտական է: Քէսապցիներուն անկարելի կը թւի այս շարժման մասնակցիլ: Նորէն տարակոյսը իր գլուխը վեր կը ցցէ: Ոմանք՝ ցիցերու պէս՝ մտնելով ժողովրդային խաւերու մէջ՝ կ'աշխատին հակահոսանք մը ստեղծել՝ ժողովուրդը գաղթեցնել:

Սւէտիացիի սրտին խորը ընդվզումի գաղափարը իր իր բոյնը գրած է սակայն, և այլեւս կարելի չէ զայն սրբել:

Գիւղերը գինուորներ կը թափին, հարստահարութիւնը կը կրկնապատկուի, Անտիոքի մէջ մի քանիներ կը բանտարկուին, որոնց մէջ կը գտնուին Գէորգ Հէքիմեան (ատամնաբույժ): Սահակ Արամեան, Սեդրակ և Միսակ Իսկէնտէրեան, եւն. . . Իսկ Իսկէնտէր Իսկէնտէրեան ինքզինք Որոնդէս նետելով՝ բաց գլուխ և բոկոտն փախչելով մազապուր կ'ազատի:

Բայց, այս ուղղութիւնը երկար ատեն այսպէս տեւել չէ կարող, անպատճառ ուրիշ բան մը պիտի պատահի, ուրիշ ուղղութիւն մը պիտի ստեղծուի, ուրիշ գործունէութեան շրջան մը պիտի բացուի, — այն է Յեղափոխութիւնը, ապստամբութիւնը, սուրբ և նւիրական:

Որոշումը տրուած է այլեւս: Կարգ մը մարդիկ թէեւ հնազանդութիւն կը քարոզեն, բայց ժողովուրդի մեծամասնութիւնը հաստատ է իր որոշման մէջ, անկարելի է զանոնք հտ կեցնել: Եւ ահա ժողովուրդը երկուքի կը բաժնուի, ապստամբելու կողմնակից մեծամասնութիւն մը և հնազանդելու կողմնակից փոքրամասնութիւն մը:

Ապստամբութեան խնկարկունները կը սկսին իրենց գոյքերը լեռը փոխադրել: Ամեն բան վերջացած է այլ եւս:

Գ.

Ժողովուրդի մեծ մասը լեռը ելած՝ և փոքրամասնութիւն մ'ալ հնազանդելու նպատակով գիւղերու մէջ մնացած էր արդէն: Բայց ամէն բան դեռ անկարգ էր, քառասային խառնափնթոր վիճակ մըն էր որ կը տիրէր Մուսա Տաղիի բնակիչներուն մէջ:

Հազիւ հազ պատնէշները շինուած և պահակները նշանակուած էին, երբ, Օգոստոս Տին, կիրակի, առաջին ժողովր կը գումարուէր, և երբ դեռ նախագահն ու ատենագիրը միայն ընտրուած էին, հաւարի բացազանչութիւններ ամէն կողմէ կը լսուէին անընդհատ:

— Հասէ՛ք, հասէ՛ք, Եօլ-Աղըզիի կողմէն գինուոր ելաւ: Աստուծոյ սիրո՛յն, օգնութի՛ւն:

Եւ հրացան ունեցող երիտասարդներ սկսան դիմել դէպի կուլի վայրը գունդագունդ:

Ձինւորները արդէն ստիպած էին մերիւնները, որ ետ քաշուին մեր առաջին դիրքերէն: Պատերազմը երթալով կը սաստկանար, գնդակները կը վժային անընդհատ: Մերոնք երթալով կը սուարանային ու քաջարար կը կուէին 200ի չափ գինւորներու դէմ:

Կացութեան այսպէս երկար տեւելը լաւ չպիտի ըլլար անշուշտ: Ի՞նչ պէտք էր ընել ուրեմն: Միայն պատնէշներէն պատերազմելով պէտք էր բաւականանալ: Այդ անկարելի էր:

Ու ահա թշնամիի աջ բազուկին վրայ խումբ մը կտրիճ երիտասարդներ յառաջ խաղացին: Թշնամին այդ կողմ դարձուց իր ուժը: Հրացանները խիտ առ խիտ պայթիլ սկսան: Մերոնք վերջապէս թշնամիին ետեւն անցան ու թշնամին սկսաւ ետ ետ նահանջել:

Կիներն ալ իրենց դերը լիւրջ կը կատարէին ամեն կողմէն կուժերով և թիթեղներով ջուր հասցնելով կուռղ

խումբերուն: Նաև գտնուեցան կիներ, որոնք հրացանը ձեռքերնին պատերազմին ալ մասնակցեցան:

Թշնամիի ուժը կուտրած էր: Մերոնք խիզախօրէն կը յարձակէին անընդհատ և զինուորները կը փախչէին շարունակ մինչև որ լեռան կողերէն վար իջան: Կուռղ քաջերը կը պոռային անոնց ետեւէն:

— Մի՛, մի՛ փախչի՛ք: Կառավարական զինուորները պատը պօզուէ՛ ժողովրդէ՛ մը այսպէս կը փախչի՞ն: Ահա՛, մենք հոս ենք, ձեր դիմաց: Մեր վրայ եկողները ետ փախչելու չեն, եկէ՛ք: Ո՞ւր խոյս կուտաք, ո՞ւր: Մի՛, մի՛ փախչի՛ք . . . :

Չինուորներուն համար անլսելի էր այս ամենը, անոնք միմիայն կը փախչէին, որպէսզի վայրկեան առաջ վար իջնեն Մուսա Տաղիի բարձունքէն:

Այս չորս ժամ տեւող պատերազմին մէջ մեզմէ որ եւ է մէկուն քիթն իսկ չարիւնեցաւ, բայց, թշնամին իր սպաններւածները ջորիներու վրայ բեռցած կը թողուր ու կը հեռանար: Ասիկա առաջին մարտն էր որ ուրախութիւն միայն ծնաւ ամբ մը Սէտացի հայ ժողովրդին, առիթ տալով որ աւելի եռանդագին պատրաստութիւններ տեսնեն ապագային համար:

Դ.

Նախկին պատերազմէն յետոյ, միմիայն օր մըն էր անցեր, երբ առաւօտուն կանուխ մեր Պապաճագ կը շուրջ գիրքին դիմաց՝ Հաճի Հապիպլի գիւղին վրայ զինուորներ երեւցան:

Մերոնք պատերազմի պատրաստելով զիրքերնին առին ու սպասեցին թշնամիի գալուն: Սակայն: դեռ թշնամին չի մօտեցած և մեր ու անոնց միջև կրակը չսկսած, Հաճի Հապիպլի լարուած թնդանօթներէն ուռմբը տեղալ սկսաւ:

Մերոնք սպասեցին համբերատար ոգւով մինչեւ որ թշնամին մօտեցաւ : Առաջին կրակը մերինները բացին և պատերազմը կատաղօրէն շարունակուեցաւ երկուստէք : Յանկարծ մեր պատնէշին վրայ ինկող ուռմբերը պատնէշը տակն ու վրայ ըրին : Մերոնք բացը մնացած ըլլալնին տեսնելով՝ և 1500 զինուորի յարձակման չի կրնալով դիմանալ՝ ստիպուեցան նահանջել :

Մառախուղը ամբողջ լեռը պարուրեր էր իր բազուկներուն մէջ : Թշնամին օգուտ քաղելով մառախուղէն և մերոնց նահանջելէն յառաջացաւ մինչեւ «Օմարի Գետինը» կոչուող վայրը, ուր մերոնք պատրաստուած ըլլալով դիմադրութեան և օգնական ուժ ալ գտած ըլլալով այնտեղ՝ թշնամին ստիպեցին կանգ առնել : Եօթը ժամ տեւող կատաղի պատերազմէ մը վերջ՝ թշնամին նոր ուժ հասած ըլլալով՝ մերոնք յոգնած խոնջած ետ-ետ քաշուեցան մինչեւ «Թաթարալանկ» կոչուող վայրը, ուր լէնկթիմուր իր արիւնահեղ թաթը թաթախեր էր Ասորեստանցիներու սիրտը ժամակին :

Այդ միջոցին, խուճր մը Պիթիասցիներ հալածուելով թշնամիի ձեռքը ինկան :

Այլևս կարելի է երեւակայել գործուած վայրագութիւնը : Ժամը Տն է արդէն : Անձրեւը կաթիլ կաթիլ սկսաւ վար տեղալ, կամաց կամաց սաստկանալով : Թշնամին սկսաւ ետ քաշուիլ : Մերոնք քաջարար կը կուէին ու ժամերը այսպէս կը շղթայուէին անընդհաա :

Պատերազմը կը սաստկանար : Արեւը կը ժողվէր իր սուկիէ ճառագայթները հանգչելու համար օրւայ խոնջէնքէն և երբեմն՝ դողալով իրեն ուղղւած վրէժխնդրական նայուածքներէն՝ կը պահւըտէր ամպերու ծւէններուն տակ ու քիչ վերջ նորէն ցցելով իր գլուխը ելեքտրականութեամբ բեռնաւորուած պատառուածքներու ընդմէջէն կը դիտէր արիւն-արցունքով լեցւած Զուլումի աշխարհը : Զինուորները արդէն «Օմարի Գետին»ը հասած էին : Օրը իրիկուն էր եղած : Պատերազմը դադրած էր : Արպոգրատ իր թագաւորութիւնը հաստատեր էր այլևս երկրի վրայ :

12 ժամ տեւող այս կատաղի պատերազմին մէջ 6 քաջ մարտիկներ միայն վիրաւորուեցան, իսկ թշնամին 20է աւելի մեռեալ և 30է աւելի վիրաւորի բեռ մը ունէր իր ուսին: Մեծ էր ուրախութիւնը Հայերուն...

Ե.

Գիշեր էր: Պաւարը իր սեւաթոյր թաթերուն մէջ ծրարեր էր բնութիւնը: Երկինքն ալ իր խոժոռ դէմքն ունէր միայն ցուցնելիք իրեն նայողին: Գերեզմանական քար լըռութիւնն էր որ կը տիրէր ամենուրեք: Չկար ցերեկւան եռուզեռը, չկար դժնէտեսիլ պատերազմը: Ո՛չ թռչունները, ո՛չ անասունները և ո՛չ մարդիկ, ո՛չ մէկ արարած կը խանգարէր բնութեան քունը: Միայն «Օմարի գետինը» կոչւող վայրը կենդանութեան նշաններ կը տեսնուէին ամեն կողմ խարոյկներ վառւած էին, որոնց լոյսը շրջակաները ճառագայթներու մէջ կը խեղդէր: Վառուած խարոյկներու լոյսին ազդեցութեան տակ շրջակաները լաւ կերպով կ'երեւէին:

Հիւզակի մը չորս կողմը՝ վառուած խարոյկներու բոլորտիքը թուրք զինուորներ հաւաքուած՝ իրենց հազուստները կը ցամքեցնէին: Պարոյկներէն քիչ մը անդին 150ի չափ Սւէտիացի Հայեր կապուած կը կենային:

Պարոյկներու շուրջը հաւաքուած զինուորներէն խումբ մը իրենց պետին հրահանգով, 40ի չափ այժեր մորթուած էին և կը լափէին անօթի գայլերու պէս: Անասունները ամբողջութեամբ կրակին քով կը մօտեցնէին և մէն մի զինւոր ձեռքը շամփուր մը բռնած՝ կրակին քով կը կենար, երբեմն վայրենի ակնարկներ սեւեռելով քիչ մը անդին գտնուող Հայ խումբին վրայ: Ուրախութեան բացագանչութիւններ, լուտանքներ ամեն կողմէ տեղատարափի նման կ'իջնային Հայ խմբի գլխուն, զոր անոնք այդ միջոցին անպատասխան թողելու ստիպուած էին: Սակա՛յն, Սւէտիացին

անհամբեր կը սպասէր որ լոյսը բացւի, որպէսզի չափւելով
թշնամիին հետ կարենար իր ազգակիցներու վրէժը լուծել:

Գիշերը կ'երկարէր և կարծես այլևս լուսնալիք չունէր:
— Ո՛ւհ, սատանան տանի այսպիսի գիշերները: Ի՞նչ է
այս խաւարը, մատդ եթէ աչքդ խօթես, չերեւիր: Արդեօք
լոյսը բացւելուն շատ կա՞յ:

Այսպէս կը մտածէր Սէփիացի մարտիկը: Ժամերը կը
թաւալէին օղակելու համար ժամանակի շղթան: Վայրկեան-
ները կը յաջորդէին վայրկեաններու:

Գիշերը կը տարածամէր: Մի քանի վայրկեան ևս և
ազօթարանը պիտի բացւէր:

Ահա արեւելեան հորիզոնը կը շառագունի, լոյսը կը
բացւի, այլևս կարելի էր տեսնել շրջակայքը և թշնամին ու
բարեկամը զանազանել կիսարաց արշալոյսի մէջէն: Մերոնք
անհամբեր կը սպասէին թշնամիի յարձակումին: Բայց,
սպասուած յարձակումը չկայ:

Արեւը իր սակիէ գլուխը վեր կը ցցէ դիտելու համար
բնութեան զարթնումը: Արտասուլից աչքեր դէպի լոյսի
և տաքութեան աղբիւրը կը սեւեռէին: Իսկ նա սիգանձեմ
քայլերով կը յառաջանար երկնակամարին վրայ: Սակայն,
ո՛ւր էր թշնամիին յարձակումը: Արդէն իսկ մինչեւ հիմա
չատոնց պէտք էր կատարուէր: Օրը կէս օր էր արդէն: Այլ
ևս պատերազմը սկսելու ժամանակը անցած էր:

Մի քանի քանի երիտասարդներ չի կրնալով համբերել
այսպէս, ուզեցին լուռ մը առնել և ուղղւեցան դէպի «Օմա-
րի գետինը» գիկ-զակ ճամբաներէ:

Զարմանալի՜ . . . Զինւորները թողեր հեռացեր էին: Ոչ
միայն «Օմարի գետինը», այլ, թուր ճամբան մինչեւ գիւղ
գինւոր չկար:

2.

Մեր բոլոր դիրքերուն վրայ ընդհարումները ամէն օր անպակաս էին: Երբեմն այս ու երբեմն այն կողմէն թշնամի զինուորներու փոքր խումբ մը իր գլուխը կը ցցէր գոնէ մեզի տեսնուած ըլլալու սիրոյն և դիակներ թողելով շատ անգամ՝ վը փախչէր ու կ'երթար: Մինչեւ իսկ մերոնք երբեմն գիւղերը կ'իջնէին ու թշնամի զինուորները կը հալածէին:

Բայց, պատերազմը միշտ կար ու կը մնար: Եթէ այս վիճակը շարունակէր, սովամահ պիտի կորնչէինք:

Երբ Սւէտիացին յիշէր այս ամենը՝ կը մտահոգւէր: Կը մտածէր ճար մը գանել: Կ'աշխատէր կերպով մը ուտեստ ճարել. գիշերները մինչեւ իսկ ֆէլլահներու բնակավայրը կը հասնէր գաղտագողի, ուրկէ կորեկ գողնալով կը բերէր, բայց, նանի՛ր... Ի՞նչ կարելի էր ընել քիչ մը կորեկով:

Ասիկա գողութիւն մ'էր, որ գողութեան չէր նմաներ:

Ի՞նչ պէտք էր ընել ուրեմն: Այսպէ՞ս շարունակել: — Ասիկա սովամահ ըլլալ պիտի նշանակէր:

Յանկարծ փայլակի արագութեամբ գաղափար մը շողաց մտքերու մէջ:

Պէտք էր հաղորդակցիլ անգլեւֆրանս. նաւատորմիդին հետ՝ պէտք էր լուր տալ անոնց մեր վիճակն ու քաշածները:

Գաղափարը սքանչելի էր, իսկ գործադրելը դժուար: Ինչպէ՞ս կարելի էր լուր տալ զրահաւորներու, որոնք ծովու կապոյտին վրայ կը շրջէին: «Ո՞վ պիտի կախէր բոժոժը»:

Մէկը կար սակայն, քաջ լողացող մը, որ յանձն կ'առնէր լողալով հասցնել Սւէտիացւոց կողմէ գրեւծ աղերսագիր նամակ մը զրահաւորներու հրահանատարներուն ուղւած: Դա Հաճի-Հապիպլիցի Մովսէս Գըրըզեանն էր:

Սւէտիոյ բացերը շոգենաւ չէր տեսնուեր սակայն, պէտք էր Իսկէնատէրուն երթալ. Եւ անա Օգոստոս 12 ի գիշերը (Ն. Տ.) գէպի Իսկէնատէրուն ճամբայ կ'ելլեն Մ. Գըրըզեան՝ իր-

րեւ լուղորդ, Արրահամ Գօճաեան և Կարապետ Խաղճընեան իբրեւ առաջնորդ:

Օրերը կը շղթայէին, բայց, լուր չկար: Ժողովուրդը կը սկսէր տարակուսիլ գործի յաջողութեան վրայ: Ոմանք նպաստաւոր ու ոմանք ալ աննպաստ գաղափարներ կը յայտնէին, սակա՛յն, իրականութիւնը անձանօթ էր ամենուն համար ալ:

Ահա օր մ'ալ Գըրըզեան իր անմազ ճակատը կը բարձրացնէր մեր առջեւ: Ժողովուրդը կը խոնկէր անոր գլխուն և տեղատարափի նման հարցումներ կը հասնէին ամէն կողմէ: Ու Գըրըզեան շարած հարցումներու տարափին տակ՝ ամբողջ ժողովրդին դառնալով՝ իրողութիւնը հետեւեալ կերպով կը պատմէ:

— Առանց որ և է դժուարութեան հասանք Ծարթըսը կոչեա՞ծ գիւղը, ուրկէ ծովն ու Իսկէնտէրունը կ'երեւին բացորոշապէս: Իսկէնտէրունի մէջ որ և է շոգենաւ կամ գրահաւոր չկար ու երեք օր Ծարթըսըի մէջ սպասեցինք եւ նորէն չեկաւ: Մեր հասնելէն չորս օր առաջ գրահաւորները ատկէ մեկներ են արգէն: Որոշեցինք, որ ես հոն մնամ մինչեւ գրահաւորի գալը և ընկերներս վերագառնան, բայց, տանուտէրը վախնալով որ մի գուցէ իմ ներկայութիւնս հասկցւի և իր «գլուխը ցաւի» չի թոյլատրեց: Մենք ալ ստիպւեցանք ճամբայ ելլել և ահա այսօր հոս կը գտնուինք:

Ժողովուրդի դիմագիծերը կնճռօտեցան, տխրութիւնն ու յուսահատութիւնը իր թոյնը հոսեցուց սրտերու մէջ, որովհետեւ սովը մօտալուտ էր:

Է.

— Դէպի Եօլ-Աղըզի՛, դէպի Եօլ-Աղըզի՛:

Եւ ահա զինեալներու կարաւանը կը սկսի երերակիլ, կը սկսի շարժել: Խմբապետներու տողանցումը կը սկսի շարան-շարան զինուորներու խումբերով, որոնց զէնքերը

արեւի լուսափաղփ ճառագայթներու տակ կը փալփլին :
Կեանքի և պատուի ազատութեան հրդուհալներն են ատոնք ,
որոնց կարաւանը կը դիտես տհա :

— Դէպի Եօլ-Աղըզի՛ , դէպի Եօլ-Աղըզի՛ :

Պատերազմի տհազանգն է դա , որ կը հնչէ զի՛ւ , եր-
կա՛ր : Արէս այս անգամ իր ցատումնալից աչքերով կը սար-
սափեցնէ իրեն նայողը : Այս անգամ թշնամին ստուարաթիւ է :
3000 զինուոր և վայրագ ու մօլեզին խուժան մը կտին ,
տհա ամենը :

Բա՛յց , պարապի ժամանակ անցունելիք չունինք : Ար-
դէն դիմադրութեան ժամը հասած է շատոնց , արդէն թշնա-
մինն հետ ճակատ տու ճակատ մերոնք կը կուլին քաջարար :
Պէտք է աճապարել , մերիններուն օգնութեան փութալ , որ-
պէսզի թշնամին չի կրնայ զգետնել մեզի :

Այս անգամ կռիւը կատաղի է : Սէէտիացին չուզեր տե-
ղի տալ , կը ծառանայ թշնամիին դէմ ապառաժի նման :
Սակա՛յն , պատերազմը սոսկալի է , իսկ թշնամին անպար-
տելի : Երկու անհաւասար ուժեր կ'ուզեն զիրար տապալել ,
բզքտել ու ճզմել իրենց ճանկերուն մէջ :

Մէկ կողմը կը ներկայանան Սէէտիացի բուն մը քաջեր ,
իսկ միւսը՝ թուրք վայրենի զինուորներու վահմակ մը :

Բո՛ւն մը հայեր կարենան դիմադրել կայսրութեան մը՝
չաբաթներով քաջարար կուլելով անոր հազարներով զինուոր-
ներուն դէմ և դեռ մինչեւ այսօր գտնելին կուլի տապարէզը ,
պատնէչին վրայ արհամարելով ամէն բան : Ասիկա ումանց
գերբնական կը թւի : Աստուծոյ մատը կը տեսնէ Սէէտիացին
ասոր մէջ :

— Նախախնամութիւնը արդար դատի կողմնակից է ,
կ'ըսէ Սէէտիացի մը : Մի՛ վախնաք , Աստուած մեզի հետ է :

— Առանց Աստուծոյ գիտութեան մեր գլխէն մազ մ'իսկ
չի պակսիր , կ'ըսէ ուրիշ մը :

— Եթէ այս խնդիրներուն մէջ Աստուծոյ մատը չի կե-
նար արդէն , մինչեւ հիմա մեր սակորներն իսկ կը փատէին :

Սակայն թշնամին կը յառաջանայ: Մարդկային մարմիններ — միտէ զանգուածներ — իրարու ետեւէ գետին կ'իյնան՝ գնդակահար: Մինչեւ հիմա թշնամիէն շատեր ինկած են արիւնի մէջ լողալով:

Թշնամին երկուքի բաժնուած է արդէն, Շէյխ Եուրաբի կողմէն ալ ան կը ցցէ իր գլուխը: Բայց, Սէտիացին հոն ալ ներկայ է կուրծք տալով քաջարար դիմագրեւու համար:

Ժամերը կը թաւալին, օրը կը տարածամի, իսկ թըշնամին կը յառաջանայ անընդհատ և կամաց կամաց:

Արեւը կը քաշւի բարձրաբերձ բլուրներու ետեւ: Ընդհատ ընդհատ մի քանի հրացանի ձայներ եւս կը լսուի և ապա լռութիւնը կուգայ իր թագաւորութիւնը հաստատել:

Թշնամին «Թաթարալանկի» եզերքը կանգ կ'առնէ գիշերելու համար: Իսկ մերոնք դիմացի ամբողջ բլուրներուն վրայ խոնուած կը սպասեն լուսաբացին:

Բայց, կսկիծը կը կրծէ ամբողջ քաջերուն սիրտը, որովհետեւ երեք քաջ ընկերոջ կորուստի ցաւն ունին իրենց սրտերուն մէջ:

Թէեւ շատ դժուարութեամբ, վերջապէս կ'անցնի գիշերը և պատերազմի պատրաստութիւնները կը սկսին երկուստէք:

Առաջին փողահարութենէն վերջ՝ թշնամին իր թնդանօթներով կը սկսի պատերազմը: Մերոնք սուսիկ փուսիկ կը սպասեն իրենց դիրքերուն մէջ, որ թշնամին մօտենայ:

Թշնամի զինւորները բուռն կերպով կը կրակեն, իսկ մերոնք ընդհատաբար միայն կը պատասխանեն, կարծես իրենց ներկայութիւնը զգացնելու համար:

Երթալով պատերազմը կը սաստկանայ: Մերոնք կը յամառին տեղի տալ: Թշնամին կը յարձակի վայրագօրէն: Վերջապէս մերոնք ստիպուած կը նահանջեն ետ ետ:

Ռուճերը կը տեղան: Գնդակները տեղատարափ մը կը ձեւացնեն: Դիակները կը թաւալին իրարու ետեւէ: Բայց թշնամին կը յառաջանայ անընդհատ:

Արդէն օրը իրիկուան մօտ է և թշնամին մօտեցած է մեր զօրանոցին ու բնակավայրերէն մէկուն՝ Տամլաճըգին :

— Տղա՛ք, ալ կը բաւէ, մի՛ ընկրկիք, թշնամին մեր կռնակը թող չի տեսնէ ասկէ անդին : Մենք պէ՛տք է իյնանք մեր պատուի բռնաբարութիւնը դեռ չի տեսած : Մեր կուրծքերը միսէ պատնէշներ պէտք է ըլլան մեր պատիւը պաշտպանելու և պահպանելու համար : Կո՛ւրծք, տղա՛ք, կո՛ւրծք տւէք, ցուցնե՛նք թէ մահէն չենք վախնար և ոչ ալ թշնամիէն : Այսպէս կը գոչէ քաջերէն մէկը :

Թուրքերը կարծես երթալով կը կատողին, որովհետեւ կանանց ու երախաներու խօսակցութեան ձայնը լսելի կ'ըլլայ իրենց իսկ : Մերոնք աւելի կը յամառին գիրքերնին պահել : Քաջի խօսքը իր ազդեցութիւնը ունեցած է :

Վերջապէս օրը իրիկուն կ'ըլլայ : Մերոնց կողմէ կը ծըրագրուի պատերազմը անընդհատ շարունակել և գիշերային յարձակումով մը վանել թշնամին անոր լաւ դաս մը տալով, դաս մը, որ գիւրութեամբ չի մոռցւէր թուրք խուժանավար զինուորականութեան կողմէ :

Պատերազմը շարունակւեցաւ մերոնց կողմէ մինչեւ կատարեալ խաւարը պատեց չորս կողմը ի մեծ զարմացումն թշնամիին : Զայրոյթով և վրէժով զինւած Հայ քաջերը գրոհ տւին թշնամւոյն վրայ :

Թշնամին այս անակնկալ յարձակումէն սարսափահար զիրար կոխկռտելով փախչիլ սկսաւ :

Մերոնք, հալածելով, շատերը սպաննեցին, իսկ մնացեալներն ալ ցիր ու ցան փախուստի մատնեցին :

Թշնամին այս յարձակման միջոցին վրայ տուաւ 1000 ի չափ անձի կորուստ (ըստ Սւէտիայէն առնուած տեղեկութեան) հազարներով փամփուշտ, 7 մաւզէր հրացան մը և ջորի մը :

Երբ Սւէտիա կ'իջնեն, հազարապետ-հրամանատարը իրեն հարցնողերուն սա կերպով կը պատասխանէ :

— Ապստամբ հայերը շատ քաջ նշանառուներ են, ասեղ մը թէ որ ձեռքդ բռնես, ասեղը կը զարնեն : Իցի՛ւ թէ ատոնք իմ զինուորներս ըլլային, ատոնց ես հրամայէի :

Ը.

Առաւօտ էր :

Արեւը իր սակիէ ճառագայթները դեռ նոր տարտղնած էր բարձրաբերձ բլուրներուն վրայ : Ամէն կողմ խանդ ու եռանդ , համակ կեանք ու կենդանութիւն կը բուրէր :

Սէփախոյններ ցրուած էին դէս ու դէն , երեկւան պատերազմին թշնամիի թողուցած աւարը փնտռելու համար : Անոնք կը շրջէին բլուրներ ու ձորեր և ոմանք ահագին քանակութեամբ դատարկ փամփուշտ կը գտնէին բլրակներու գագաթներուն վրայ :

Գտնուած փամփուշտներու լուրերը կը հասնէին ամէն կողմ և ժողովուրդը բերկրանքով կ'ողելորէր : Ուրախութեան երգեր օգը կը թնդացնէին ամէն կողմ :

Սահա՛յն , շատ չանցած ուրիշ լուր մը կը սկսէր թռչիլ բերնէ բերան :

— Լսեցի՛ր , ազբա՛ր , երկու Քէպուսեցի մատնիչներ ողջ ողջ բռնուեր են :

— Ո՞ւր են հիմա : Տեղերնին գիտե՞ս :

— Զօրանոց տարուեր են՝ կ'ըսեն :

Ու լուրը կ'արձագանգէր ամենուրէք , ու ժողովուրդը կը շարժէր դէպի զօրանոց :

— Պէտք է մօրթել այդ անպիտանները , կ'ըսէ մէկը , վայրկենապէս պէտք է սպաննել զանոնք :

— Ո՛չ , կը յարէ ուրիշ մը , մօրթելով առանց շարչարանքի մեռցուցած կ'ըլլանք զանոնք , գիտե՞ս , անոնք մեր կղբայրներն ու քոյրերը Խնչպիսի շարչարանքով մեռցնել տալու պատճառ դարձան :

— Այո՛ , այդպէս է , բայց , ես չեմ կրնար համբերել , որ անոնք օրերով ապրելէ վերջ մեռնին : Չեմ կրնար համբերել :

— Սա Քէպու սիէցիները՝ Պէտք է վայրկենապէս սպաննել զանոնք, կ'ըսէ ուրիշ մը:

— Մեղք են, չէ՞ որ անոնք ալ Հայ են, կը յարէ մէկ այլը:

— Հայ են, այո՛, բայց առանց Հայու զգացումի: Որովհետեւ եթէ Հայու զգացում ունենային՝ մեր եղբայրներն ու քոյրերը սպաննելու եկող զինուորներուն ճամբայ չէին ցոյց տար, որոնցմէ կրնային դիւրութեամբ փախչիլ:

— Պէտք է սպաննել, պէտք է սպաննել, կրկնեցին ձայներ: Վայրկեան առաջ պէտք է սպանել:

Պոսակցութիւնը կը շարունակէր և իրենք կը քալէին շարունակ վայրկեան առաջ զօրանոց հասնելու համար:

Լուրը արդէն իր արձագանգը գտած էր ամէն կողմ: Ժողովուրդը խռնւած էր Տամլաճըզի զօրանոցին առջեւ: Անոնցմէ մէկը բարձրաձայն կը գոչէր.

— Դէ՛հ, ի՞նչ կեցեր էք, ասոնք պէտք է մեռնին, ասոնց համար այլ եւս կեանք չ'կայ, ապրիլ չ'կայ: Պէտք է մեռնին անոնք և հիմա՛ պէտք է մեռնին:

Ժողովրդային զանգւածը կ'ալեւմփէր ծովու նման և փայտերով զինուած կը յարձակէր Քէպուսիէցիներուն վրայ: Ամէն կողմէն գոռում-գոչումներ կը լսուէին: Թէեւ ոմանք միտքերը հանգարտեցնել աշխատեցան, սակայն, նանի՛ր...

Ու փայտերը կը գործէին իրենց աւերիչ դերը ու գանկեր կը փշուէին գաւազանի հարւածներուն տակ: Իրենց վրէժխնդրութեան պապակը փայտով չի կրցող յագեցնողներ կը սկսին դանակներ մխել Քէպուսիէցիներուն սիրտը:

Այլեւս գիակներ էին, որ փուլած կը գտնուէին երենց ոտքերուն տակ:

Սոսկալի է ժողովրդական վրէժխնդրութիւնը:

Թ.

Կէսօր էր:

Օգոստոսեան արեւը իր կիզիչ ճառագայթները կը սրսկէր ամենուրէք:

Քիրազ Տէրէի մեր պահնորդ խումբը արեւի տաքութե-
նէն փախչելով ապաստանած էր զով և շքաստուեր ծառաս-
տաններու մէջ :

Թշնամի զինւորներու խումբ մը՝ անձայն և անշշուկ՝
լեռն ի վեր մագլցի կը բարձրանար չափազանց շատ դժ-
ւարութիւններով : Քարքարուտը , սրուն մէջ թշնամին ին-
կած էր , քակել ու անցնիլ գրեթէ անկարելի էր : Բայց ,
ստիպւած՝ վերին հրամանը կտարելու համար՝ կը փաթ-
թւէին ժայռերուն և անձայն անշշուկ լեռան կողմ ի վեր կը
բարձրանային :

Արդէն մերոնք՝ անգայտ և անհոգ նստած ծառերու հո-
վանիին տակ՝ կը խօսէին ուրախ զւարթ յուշերը քողարկող
վարագոյրին մէկ ծայրը քնքշօրէն վեր բարձրացուցած :
Մոխրի տակ անթեղւած կայծեր կ'այրէին ու կը մրկէին ա-
նոնց սրտերը : Երբ մէկէն ի մէկ մերիններէն մէկը շշուկ մը
լսելով աչքերը այն կողմ դարձուց և անյարիր նայեցաւ մի
քանի երկվայրկեան : Վերջապէս ընկերներուն դառնալով
ըսաւ .

— Ի՞նչ ձայն է այս , շշուկ մը կը լսեմ : Արեւելեան կող-
մէն է որ խօսակցութեան ձայն մը կուգայ :

Ամենքն ալ մէկէն զէնքի փաթթւեցան ու գաղտագողի
ձայնի եկած կողմը դիմեցին :

Երբ մագլցի վեր բարձրացող զինւորները տեսան սըր-
տերնին արագ արագ տրոփել սկսաւ :

Նկատելով որ պատնէշները գրաւուած էին այլեւս , մե-
րոնք առանց ձայնի հտ քաշւեցան ու բլուրի վրայ դիրք
բռնեցին :

Քաջալերւած պատնէշներուն մէջ մարդ չի կենալէն՝
թշնամին արձակ-համարձակ յառաջ կը խաղար , երբ յան-
կարժ հրացանը որոտաց . — Բա՛մբ , բա՛մբ . . .

Ու երկու հրացանի պայթիւններ մերոնց կողմէ՝ երկու
դիակ անկենդան գետին փռեցին թշնամիէն , մին՝ զինւոր ,
իսկ միւսը՝ տեղացի թուրք մը , որ կ'առաջնորդէր թշնամիին :

Թշնամին լեղապատառ սկսաւ փախչիլ և մերոնք կրակեցին ու ահա ջորի մ'ալ ինկաւ վար մերոնց գնդակէն զարնւած :

— Բա՛մբ, բա՛մբ, բա՞մբ . . .

Հրացաններ իրարու ետեւէ պայթեցան, մինչդեռ թըշնամին անընդհատ կը փախչէր տանելով իրեն հետ երեք վիրաւոր :

Ժ.

Ժողովուրդը դեռ իր յոյսը բոլորովին կտրած չէր ծովու լազարթին վրայ տատանող մարտանաւերէն : Բայց, միջոցը կը պակսէր :

Սւէտիացին անձկութեամբ կը դիտէր ջինջ կապոյտը, ուրկէ անդին երկու անսահման լուրթ աշխարհներ իրարու կը հպին : Քաղցր է կեանքը և մարդ անոր համար ամէն զոհողութեան առջեւ պատրաստ կը գտնուի : Ահա այդ էր, այդ կեանքը, որ կը ստիպէր Սւէտիացին վճռական ձեռնարկներու :

Նորէն ժողով, նորէն խորհրդակցութիւն, նորէն որոշում :

Այս անգամ աւելի մեծ զոհողութիւն պէտք էր : Յոյսի նշոյլ մը իր աղօտ դէմքը կ'ուրուագծէր ապագայի հորիզոնին վրայ :

« Մեծ գործը մեծ զոհ է պահանջում : »

Այո՛, գործը մեծ էր, չորս հազար Հայերու փրկութիւնը : Բա՛յց, զոհն ալ մեծ էր : Բաֆֆի գրչին տակ մեծ ճշմարտութիւն մ'է որ կ'արտայայտուէր այսպէս :

Պէտք էր լաստ մը շինել և ճամբայ իյնալ դէպի Կիպրոս, ահա յղացւած գաղափարը և տրւած որոշումը :

Նկատի առնւած էին արդէն պատահելիք դժուարութիւնները, որոնք ճամբորդներուն առջեւ պիտի գային :

Սակայն արդէն մահը մահ էր ամեն կերպով : Որովհետեւ եթէ սպասող սկան դիրքի մէջ մնային՝ սովամահ պիտի կորնչէին : Մինչդեռ եթէ լաստով դէպի Կիպրոս նաւարկէին,

մահը անխուսափելի չէր թւեր, գոնէ ազատելու յոյս կար, վասնզի՝ թէեւ առանց կողմնացոյցի՝ կրնային բաւական տեղ նաւարկել և ծովուն բացերը զբահաւորներէն տեսնելով ազատիլ: Այսպէս կը խորհէին Սւէտիացիք, այսպէս կը տրամարանէին տնտէք իրենց մտքերուն մէջ և այս որոշման վրայ էր, որ սկսան ժողովել բոլոր վարպետները որոնց հրահանգ տրեցաւ շինել լաստը:

Կարգադրութիւնները պէտք եղած կերպով կ'ըլլային փութով: Սուժը մը արհեստագէտներ ամէն օր իրենց գործիքներով կ'երթային ծովեզր փրկութեան առարկան, լաստը շինելու համար, որուն վրայ կը կեդրոնանար ամբողջ Սւէտահայութեան յոյսը:

Եթէ ատկէ ալ օգուտ մը յառաջ չի գար՝ Սւէտիացիին ինքզինք կորսւած կը նկատէր:

ԺԱ.

Մինչեւ Օգոստոսի 28րդ օրը (Ն. Տ.) ժողովուրդը կը կառավարուէր միակ ժողովով մը, որ «Տամլաճըգ» կոչւած տեղը կը գումարուէր: Սակայն, ժողովի անդամները հոն կը հաւաքուէին երեք բնակավայրերէ, որովհետեւ ժողովուրդը կը բնակէր երեք տեղ՝ Տամլաճըգ, Քարլան Տուղաղը և Գուշճըղաղ:

Անցած օրերու ընթացքին փորձը ցուցուց թէ անկարելի էր ժողովուրդը միմիայն մէկ ժողովով կառավարել: Այդ իսկ պատճառաւ ժողովները բաժնուեցան երեքի՝ ժողովրդական բնակավայրերու համաձայն՝ որպէսզի գործերը վարել դիւրին ըլլայ:

Բաժանուումով մէկտեղ՝ անշուշտ՝ ժողովները համաձայնութեամբ կը գործէին ամէն խնդրի մէջ և ի պահանջել հարկին միասին ժողովներ ալ կը գումարէին:

Տամլաճըգը արդէն իսկ ունէր իր զօրանացը, որ կը ծառայէր իբրեւ ընդհանուր զօրանոց, և ժողովներու բաժա-

նուսմէն վերջ ամեն մէկ ժողովրդական բնակավայր ունեցաւ իրեն յատուկ զօրանոցը և ամէն մէկ զօրանոց իր զինւորական հակիչը :

Այստեղ փակագծի մէջ կ'արժէ յիշել բնակարաններու կերտւածքը :

Հիւղակներ էին բնակարանները և ոչ ուրիշ բան, բայց անոնց շրջապատը շինուած էր մացառներով : Անոնց վրայ մացառներու կուտակուած մը վերջ՝ լեցւած էր հողը, որ բնակարանին տանիքը կը կազմէր : Հիւղակի միայն կռնակը շինուած էր քարէ : Անոնք շատ ցած էին և խոնաւ, այնպէս որ՝ աւելցնելով նաեւ անոր վրայ մառախուղը՝ բոլորովին առողջապահութեան հակառակ էր անոնց մէջ բնակիլ : Սակայն, ստիպողականութիւնը ամէն բան կարող է ընել տալ :

Ստորեւ կը ներկայացնեմք ժողովականները և զինւորական վերահակիչները իրենց անուններով և մականուններով :

ՏԱՄԷԱՃԸԳԻ ԺՈՂՈՎ. — Գաբրիէլ Գազանձեան (ժողովական), Միքայէլ Միքայէլեան (ժողովական), Գրիգոր Թովմասեան (ժողովական), Թովմաս Ազանեան (ժողովական), Յովհաննէս Գըպուրեան (ժողովական), Տիգրան Գարաձեան (Զին. վերահակիչ) :

ԳԱԲԷԱՆ ՏՈՒԶԱՂԻ ԺՈՂՈՎ. — Հեթում Թիլեան (ժողովական), Յակոբ Քէշիշեան (ժողովական), Սահակ Անդէկեան (ժողովական), Եօրկի Իսկէնատէրեան (ժողովական), Յարեթ Մ. Իսկէնատէրեան (Զին. վերահակիչ) :

ԳՈՒՇՃԸՂԱԶԻ ԺՈՂՈՎ. — Վեր. Տիգրան Անդրէասեան (ժողովական), Յակոբ Ազամեան (ժողովական), Սիմօն Շէմմէսեան (ժողովական), Յովնան Իսկէնատէրեան (ժողովական), Գրիգոր Քէլէմեան (ժողովական), Մովսէս Տ. Գալստեան (Զին. վերահակիչ) :

ԺԲ.

Արեւը թեքւած էր դէպի արեւմուտք և արեւի ծովուն վրայ ձգւած ճառագայթները մարդարտայեռ մանեակներ կը

հիւսէին: Ծովուն կոհակները մոնչելով կուգային համբուրել ծովեզրի խճարլուրները ու ետ-ետ քաշուելով կը լեռնանային ու նորէն զարնուելով կը փշրէին ափին վրայ:

Հեռո՛ւն հեռո՛ւն, ծովուն բացերը սեւ կէտ մը կը տեսնուէր, որ երթալով կը մօտենար ու կը մեծնար:

Յոյսը արդէն քաղցրօրէն կը ժպտէր հիմա, որովհետեւ ժողովուրդը կը կարծէր, որ անիկա, ծովուն բացերը երեւցող սեւ կէտը, մարտանաւ մըն էր: Մի քանի վայրկեան հազիւ անցած, յիբաւի, որոշապէս մարտանաւ մը կը տընկըւէր մեր աչքին առջեւ, որ ահօսելով կապարագոյն ծովու կուրծքը, դէպի Իսկէնտէրուն կը սուրար:

Կայծակի արագութեամբ լուրը տարածուեցաւ: Ամեն կողմ կը կրկնէին.

— Մարտանաւը, մարտանաւը:

Ու այս աւերտիսը լսողը կը վազէր հեւասպառ և իր վերջին շունչը գահավէժին գլուխը կ'առնէր, ուրկէ կարելի էր դիտել ծովը իր ամբողջ գեղեցկութեամբ: Ամեն կողմ իրարանցում: Յանկարծ սպիտակ սաւաններէ կազմուած դրօշակներ բարձրացան գահավէժին վրայ ու սկսան տատանիլ, ծփալ: Սակա՛յն, մարտանաւը ահօսելով ջուրը կը շարունակէր իր ճամբան առանց նշմարելու այս ամենը:

Օրը կը տարածամէր: Արեւը կը ժողվէր իր ոսկիէ սկաւառակը և կը պատրասուէր պահելու բլուրներուն ետեւ իր վարսերու հիւսկէնները թափթըփելով ուսերէն վար:

Դրօշակները այլևս անօգուտ էին, պէտք էր ուրիշ միջոց մը մարտանաւին ուշադրութիւնը գրաւելու համար, որ դեռ չէր նշմարած եղած իրարանցումը: Եւ կրակի խարոյկներ սկսան վառելիլ ամեն կողմ:

Աւէտիացի երիտասարդներ խուժք խուժք սկսան շալակներով փայտ բերել, որպէս զի կրակը աւելի լաւ բոցավառւի: Կրակէ լեզուներ կը բարձրանային երկինքն ի վեր: Կրակը կը ճարճատէր ու կը ճարճատէր: Մարտանաւը կարծես աւելի կամաց շարժիլ կը սկսէր: Ժողովուրդը աւելի

եւս կ'ոգեւորուէր, կը խանդավառէր: Սակա՛յն, շատ շան-
ցած գիշերը վրայ հասաւ, խաւարը իջաւ ու ծածկեց աշ-
խարհը իր խաւարակուռ վրանին տակ և մարտանաւը ան-
հետացաւ մեր տեսողութենէն:

Սւէտիացիները դեռ ժամերով կրակը կը վառէին, մին-
չեւ որ քունի բաժակը մօտեցաւ անոնց շրթունքին, յուսա-
լով որ իրարանցուժը նշմարեցաւ մարտանաւէն և անիկա,
զրահաւորը, ետ դառնալով պիտի զննէր խնդիրը:

ԺԳ.

Սեպտեմբեր 5ին մարտանաւ մը օրօրեւելով կ'ուգար ու
Սւէտիոյ դիմաց կատարելով իր զննութիւնը լեռան մօտէն
կը շարունակէր իր ճամբան: Մարտանաւը արդէն տեսնւած
էր Սւէտիացիներէն:

Ծովեզրը գտնուող մեր պահակները նախապէս պատ-
րաստւած դրօշակները բացած էին, որոնց մէկուն վրայ
միայն խաչ մը կար, իսկ միւսին վրայ Համաձայնութեան
պետութիւններուն ուղղւած անգլիերէն լեզուով կոչ մը ա-
սեղնագործւած էր:

Մարտանաւը «Շէյխ-Խըտըր» կոչւած ֆէլլահ ուխտատե-
ղիին դէմ հազիւ հասած, կը տեսնէ մեր դրօշակները և
կ'աշխատի կարգալ գրւածը հեռագիտակով, բայց, չի յա-
ջողիր: Եւ, վայրկենապէս, իրողութիւնը քննելու համար
կը դիմէ դէպի այն կողմը, ուր կը հսկէին մեր պահնորդները:

Մերոնք կ'օրօրեն դրօշակները և մարտանաւը գալով
կը խարսխէ դրօշակներուն գիմաց:

Մեր պահակները՝ հասկցնելու համար թէ իրենք քրիս-
տոնեաներ են և բարեկամներ՝ զէնքերնին մէկ կողմ կը
ձգեն և կը սկսին իրենց երեսին վրայ խաչ հանել անընդ-
հատ:

Կիւտնէն, — այսպէս էր մարտանաւին անունը — մակոյկ

մը ծով կը ձգւի և եզերք կը մօտենայ: Մերօնք՝ Պ. Տու-
մանեան և ընկերները՝ կը մտնեն մակոյկը և զրահաւոր կը
փոխադրւին, ուր իրենց խնդիրքը հասկցուելէ վերջ ու իրենց
չաայլած պատիւներէն յետոյ օգնութեան խոստումներով և
իրենց հետ արձիճ բերելով ետ կը դառնան:

Մարտանաւ գացողներուն տւած էին նաև հագուստներ,
հաց, միս և կարգ մը գեղեր:

Մակոյկը երբ նորէն մարտանաւ կը վերագառնար՝ Պետ-
րոս Տիմլաքեան անուն երխտասարդը հետը տարաւ, որուն
թելադրութեամբ մարտանաւը Քէպուսիէն ամբակոծեց, ուր
թուրք գաղթականներ բնակեցւած էին:

Չրահաւորը իր ամբակոծումը ամբողջացնելէ վերջ կը
վերագառնար իր կայանը, մեր գրօշակներուն դիմաց կը
խարսխէր:

Այդ վայրը մեր նաւահանգիստն ըլլալ որոշուեցաւ:

Երբ մարտանաւը նորէն մակոյկ մը ձգեց եզերք գալու
համար, Չանազլըգ կոչւած թուրք գիւղին վրայ գտնուած
գինւորներէն հրացաններ արձակելի սկսան գէպի մակոյկ,
որուն վրայ մարտանաւը թշնամի դիրքերը ամբակոծեց:
Մերօնք զրահաւորին կ'աջակցէին հրացաններ պարպելով
թուրքերուն վրայ:

Կացութիւնը այսպէս շարունակուեցաւ բուական ժա-
մանակ:

Մակոյկը ծովուն վրայ տատանելէն եզերք գալով մէջը
գտնուած ութը գինւորը դուրս հանեց, որօնք սկսան մերօնց
հետ միասնարար կրակել:

Արդէն թշնամին լուծ էր:

Մակոյկը իր աւետիսը տուաւ և հեռացաւ:

Մօտ օրէն պիտի գային և մեզի պէտք եղած օգնու-
թիւնը պիտի ընձեռէին: Այս էր աւետիսը:

Կարելի է երեւակայել ժողովուրդին ուրախութիւնը:

ԺԴ.

Կի՞ցե՞նը մեզ հանդիպելէն օր մը վերջ, եկաւ տատանէ-
լէն ու մեր նաւահանգիստը խարսխեց :

Նորէն խանդավառութիւն :

Շատ չանցած, ծովուն բացերը, ուղղակի դէպի մեզ
եկող ուրիշ մարտանաւ մը եւս երեւցաւ, որուն մէջ ժողո-
վուրդին կարծիքով՝ ֆրանսական ընդհանուր հրամանատարը
կը գտնուէր :

Մակայն, ժողովուրդէն ումանք չարաչուք կասկածներու
կը տարւէին, մտածելով թէ մի՞ գուցէ զրահաւորները գեր-
մանական են և մեզ խաղ մը խաղալով՝ ամբողջս դիւրու-
թեամբ պիտի սպաննեն :

Մակոյկը նորէն ծովուն վրայ էր և պարելով ու նազե-
լով կը մօտենար դէպի նոր եկող մարտանաւը :

Մի քանի անգամ մակոյկները երթեւեկեցին մարտանա-
ւերու միջեւ ու մակոյկներէն մէկը նորէն մօտեցաւ եզերք :

Անշուշտ մակոյկը ըսելիք մ'ունէր :

— Ամբողջ ժողովուրդի մարդահամարը կատարեցէք և
ըստ այնմ տետրակ մը պատրաստեցէք, զոր, վաղը կէս օր
մեզի պիտի յանձնէք :

Ահա այս էր հրամանը :

Երբ ամեն տեղ տետրակի պատրաստութեամբ զբաղած
էինք, լուր եկաւ թէ «Շէյխ-Եուրտը»ի կողմէն զինուոր էր
ելեր : Շուտով հոն, Շէյխ-Եուրտը կոչւած տեղը, պէտք
եղած ուժը գրկւեցաւ :

Պզտիկ ընդհարումէ մը վերջ, զինուորները փախչելու
ստիպւեցան, բա՛յց, իրենցմէ՝ թուրք զինուորներէն մէկը իր
զէնքով բռնուեցաւ մերոնց կողմէ, որուն գլուխը կտարելով՝
սւինի վրայ անցուցին և մաւզէր հրացանն ալ առնելով մար-
տանաւ փոխադրեցին ու որտընդոտ ծափահարութեանց
հետ մէկտեղ «կեցցէ»ներու արժանացան :

Զրահաւորի մարդիկը երբ կ'իմանային մեր պատերազմի

կորուստն ու թուրքերունը, կը ծիծաղէին զարմանալով և չի կրնալով հաւատալ:

ԺԵ.

Սեպտեմբեր 9ին մեր պահնորդները իրենց մէջէն Տամ-
լաճըզի զօրանոցը մէկը զրկած էին, որ մինչեւ մեր պատ-
նէչները երկու ֆէլլահ պատանիներու հասցուցած գրու-
թիւնները կը բերէր:

Այդ ֆէլլահները, 14-15 տարեկան հազիւ, կուգային և
իրենց ձեռքը սպիտակ դրօշակներ ունենալով պահնորդնե-
րուն քով եկած էին:

Գրութիւններէն մէկը Տօքթ. Բենիամին անուն վատ և
ստոր Հայու մը նամակն էր: Հէքիմեան թուրք մըն էր քան
հայ, որովհետեւ միշտ եղած է Հայաստանց և թուրքի կողմ-
նակից: Ժողովուրդը շարունակ դրդւած է Հէքիմեանի կողմէ
որպէս զի գաղթէ:

Հէքիմեանի նամակին իմաստը մօտաւորապէս սա էր:
Երկու ժամուան մէջ, մեր չի յանձնուելու պարագային,
Արարներ՝ ընկերակցութեամբ զինուորներու մեզ սուրէ պիտի
անցունէին: Կը յանձնարարէր գրութիւններու պատասխանը
«կամ պառաւ կնոջ մը և կամ պատանիի մը միջոցով զրկել»
զինուորներու գտնուած վայրը՝ սպիտակ դրօշակներ ունենա-
լով ձեռքերնին:

Իսկ երկրորդ գրութիւնը հազարապետ Րիֆաթի կողմէն
գրւած պաշտօնական գրութիւն մ'էր, որուն ստորեւ թէ
պատճէնը (հայատառ) և թէ թարգմանութիւնը կը զետեղենք
ինչպէս նաև Հէքիմեանին նամակը:

Տօքթ. Հէքիմեանի նամակը.—

Տէր Աբրահամ հայր Փալուստեան

վէ Տէր Վարդան հայր Վարդերեսեան

Չօք սէլամտան սօնրա, Համայէ կիտէն մուհաճիրլէրաէն
սէլամէթ վէ րահաթ խապէր կէլտի: Նէ՞ իչիւն պէօյլէ մէ՞-

մուլին կայրի օլարագ հարաքէթ իտէյօրսընըղ : Հիւքիւմէթի Օսմանիյէ աֆվքեանի տիր . մուհաճէրէթ սօնուհտա տֆվ իհթիմալի վար . շու մուզայագա կիւնլէրի կէշտիքտէն սօն-
 րա՝ եինէ իսթէտիյինիզ մահալէ հիճրէթ էտէպիլիրսինիզ :
 Շու մու՛ամէլէնիզ՝ ճիւմլէնիզին մահվընա սէպէպ օլաճաղը
 պէտիհի տիր : Գօմանտան պէյին սիզէ մէքթուպընտա եազ-
 տըղը կիպի , մուհագգագ իքի պինի միւթէճավուզ ասլա
 խապէր անլամագ վէ չօլուզ-չօճուզ էսիրկէմէզ արապան՝
 սիզի Հապիպլի վէ Եօղուհն-Օլուզ թարաֆընտան իհաթա իթ-
 միշ վէ իքի թապուր տէ ասքէր պիրլիքտէ տիրլէր : Հէման
 աճէլէ թէսլիմ օլմատըղընըղ թագտիրտէ մահվ օլաճագսը-
 նըղ . էմին օլտուհմ , չիւնքի՝ կէլէն արապանը պէն կէօզիւմ
 իլէ կէօրտիւմ . շէրէֆիմ իւզէրինէ սիզէ եէմին իտէրիմ քի՝
 պու եազըչըմ հագիգաթ տըր . պիրատէրիմ պաքի տիրայէթ
 վէ վիճտանընըղա հէվալէ իտէրիմ :

27 Աղօսթսս . սէնէ 1331

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՀԷՔԻՄ

Իքի սա՛աթտան պիր մալիւմաթ վէրմէտիյինիզ թագ-
 տիրտէ՝ չօճուզլարընըղըն , գատընլարընըղըն վէպալը խա-
 պէր անլայան պէօյիւքլէրին պօյնուհա օլտուհն : Իքի սաաթ
 մէօհլէթ վար , աճէլէ թէսլիմ օլուհնուզ վէ գուրթուլուհնուզ ,
 տօսթլարըմ :

Իշ պու մէքթուպը շու տագիգէտէ Տէր Աբրահամա եա
 Տէր վարդանա , պիր ագըլը ատէմէ վէրինիզ , տամ՛ն , ըէ-
 ճա՛ իտէրիմ , իհմալ էթմէյինիզ :

Թուրքերէն կնիք՝ ՏՕՔԹ . ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՀԷՔԻՄԵԱՆ

Հայերէն ստորագրութիւն՝ ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՀԷՔԻՄԵԱՆ

Հազարապէսին ցամակը.—

Պիթիաս , Հաճի-Հապիպլի , Եօղուհն-Օլուզ , Խըտըր-
 Պէկ , Վագըֆ Հէյէթի իսթիյատիյէօինէ .—

Մատտէ 1 . — Աճիզ վէ աճիզէ , էրքէք , գատըն վէ
 մա՛սուհ չօճուզլարըն գանլարընա կիրմէմէնիզի իսթար իլէ
 պուհլարըն թէսլիմ էտիլմէլէրինի թավսիյէ էյլէրիմ :

Մատտէ 2.— Թէսլիմը նէֆս էտէճէք օլանլար էլլէրին-
տէ պալգանտա պէյազ պայրազլարը օլտըղը հալտէ, ասքէ-
րին պուլունտըղո մահալէ կէլէճէք տիր:

Մատտէ 3.— Էրքէք վէ կէնճլէրտէն արգու էտէնլէր,
սիլահլարը իլէ մա'էն Թէսլիմը նէֆս էտէպիլիլլէր:

Մատտէ 4.— Թէսլիմը նէֆս էտէնլէրէ հիչ պիր ճի-
հէթլէ զարար իգա էաիլմէյէճէք տիր:

Մատտէ 5.— Աքսի Թաքրիրտէ տէօքիւլէճէք գանըն
մէսուլը սիզ սինիզ: Մատտի վէ մանէվի մէսուլիյէթ սիզէ
ա'իտ տիր:

131 ալայ գօմանտանը՝ ՊԻՆՊԱՇԸ ԲԻՖԱԹ

26 Աղոստոս 331

Թարգմանութիւնը.—

Պիթեասի, Հաճի-Հապիպլիի, Եօղուն-Օլուգի, Խըտըր
Պէկի, Վագըֆի իշխանական ժողովներուն. —

Յօդուած 1.— Ծեր և պառաւ, էրիկ, կին և մանուկ-
ներուն արիւնը չի մտնելնիդ յանձնարարելով՝ ասանց յանձ-
նուիլը կ'ազդարարեմ:

Յօդ. 2.— Յանձնւողները ձեռքերնին սպիտակ դրօ-
շակներ գտնուելով՝ զինւորի գտնուած տեղը պէտք է գան:

Յօդ. 3.— Երիտասարդ այրերէն փափաքողները իրենց
զէնքերով կրնան յանձնուիլ:

Յօդ. 4.— Յանձնւողներուն որ և է կերպով մնաս չպի-
տի ըլլայ:

Յօդ. Ե.— Հակառակ պարագային թափուղ արիւնի
պատասխանատուն դուք էք: Նիւթական և բարոյական
պատասխանատուութիւնը ձեզ կը վերաբերի:

131րդ վաշտի հրամանատար՝ ՀԱԶՊԱՊԵՏ ԲԻՖԱԹ

26 Օգոստոս 331

Մերոնք խորհրդակցելէ յետոյ վերջապէս սա՛ իմաստով պատասխան մը գրեցին :

Թէ ասիկա այնպէս խնդիր մ'է, որ խորհրդակցութեան և ժողովուրդի կամքը առնելու կը կարօտի և թէ ատոր համար պէտք է մեզի 24 ժամ ժամանակամիջոց տալ :

Սակա՛յն, այս պատասխանը շինծու էր, պարզապէս խաղ մը կառավարութիւնը ծաղրելու համար :

Պատասխանը գրուելէն կէս ժամ վերջ, Շէյխ Եուրտըի կողմէն թշնամիի երեսնալուն լուրը եկաւ :

Շատ չանցած նաև պատերազմը սկսաւ մերոնց ու վայրենի Արաբներու միջև : Կատաղի պատերազմ :

— Ալլահ, Ալլահ :

Ահա Արաբներու յանկերգը, զոր կրկնելով ու կրկնելով վայրենաբար կը յարձակէին մեր դիրքերուն վրայ և վայրենի աղաղակներով, գոռու-գոչումներով օդը կը թնդացընէին :

— Ալլահ, Ալլահ :

Արաբները անընդհատ կը յեղյեղէին այս ասացածքը, Ալլահը իրենց օգնութեան կանչելով, այն Ալլահը : որ միլիոնաւոր զոհերու դիակներուն վրայ կառուցած է իր գահը :

— Եա Ալլահ, եա Մուհամմէտ :

Արիւնի Աստուած, հազարաւոր քրիստոնեաներու արեան պատասխանատու, մեր նահատակներու արիւնները շոգիանալով բողոք մը պիտի դառնան Արդարութեան Աստուծուն, Հայու Աստուծուն հասցէին պլլւելով անոր վիզը քու դատապարտելիք պահանջելու համար :

Մուհամմէտ : Նզովքի անուն : Ո՞ւր կը քշես քու հաւատացեալներդ, ո՞ր անարդար բաւիղներուն մէջ թափառելու, ո՞ր խորխորատին մէջ ձգելու :

— Եա Մուհամմէտ, եա նէպինա՛ (ո՞վ Մուհամմէտ, ո՞վ մեր մարգարէն) :

Ի՛նչ կախարդա՞նք, որ հաւատացեալներդ ճակատագրի անորոշ բաղդին, քմայքին գերի դարձուցած կը քշէ դէպի

անծանօթ հորիզոններ: Բա՛ղղ... որ մեծ դեր ունեցած է իսլամներու կեանքին մէջ:

— Առանց բաղղի, առանց ճակատագրի մահ չկայ, կը կարծեն անոնք և այդ կը մղէ զիրենք վճռական քայլերու:

Ահա՛, հիմա ալ այդ հաւատքին վրայ են հիմնած իրենց յարձակումը: Խիզա՞խ յարձակումը:

Արարները կը յարձակին կատաղութեամբ ու մերոնք թուլցած այդ ուժգին խուժումէն կը ստիպւին թողուլ առաջին խրամատները: Վերջապէս անոնք կը յաջողին մացառներու մէջ մտնել: Մերոնք թէեւ բաւական ժամանակ կը շարունակեն կռիւը, բայց որ և է արդիւնքի մը չեն յանգիր: Աւելի խոհեմութիւն համարելով ետ քաշուիլ, որ կարենան դէմ դիմաց շարունակել մարտը, կը նահանջեն կամաց-կամաց, առանց զգացնելու իրենց ծրագիրը:

Մերոնք հազիւ իրենց դիրքերը առած, թշնամին իրենց դիմաց կը գտնեն, որ անարգել յառաջացած է մերոնց ետեւէն:

— Ալլա՛հ, Ալլա՛հ:

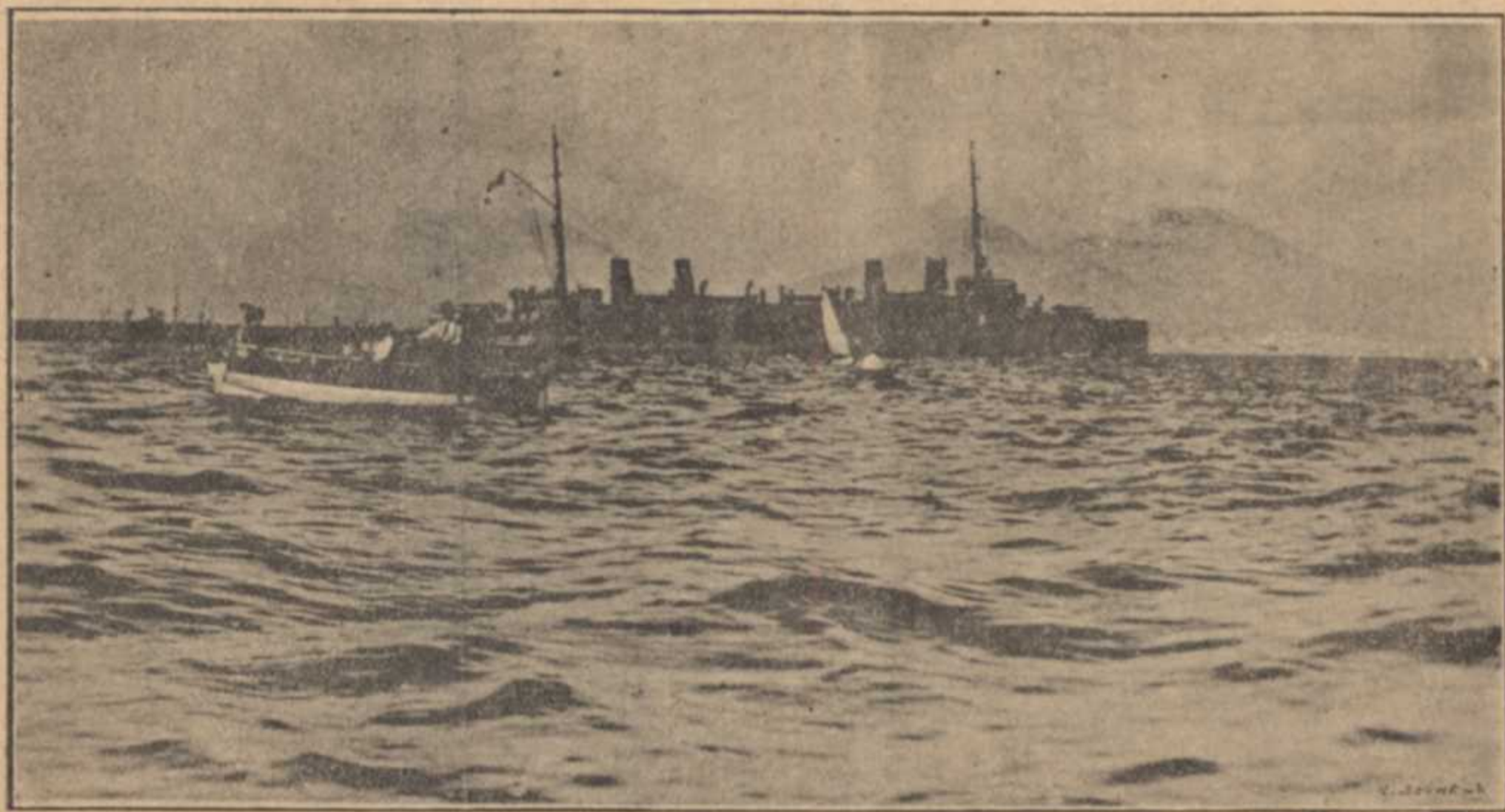
Կը կրկնուի նորէն Արարներու կողմէն ու յարձակումը կը սկսի և մերոնց կողմէ մէկը Արարերէն լեզուով կը պատասխանէ:

— Անաստուա՛ծ, մենք Աստուած չունինք որ մեր վրայ կը յարձակիք մեզ սպաննելու:

Հարիւրաւոր հրացաններ մէկանց կը պայթին, գնդակները կը յաջորդեն գնդակներու, պայթիւնը կը խառնուի պայթիւնին հետ և այս ամենը միանալով կուռոզներու աղաղակներուն, խժալուր ներդաշնակութիւն մը կը կազմեն:

Դիակները կ'իյնան իրարու ետեւէ. կուռոզները դիակներու վրայ կոխկռտելով կը յառաջանան: Արարները այս անակնկալ և ուժգին դիմագրութեան հանդէպ կը թուլնան: Կամաց կամաց նահանջը կը սկսի: Մերոնք գրոհ տալով կը խուժեն արդէն իսկ թուլցած թշնամիին վրայ:

Թշնամին իր վերջին շունչը Սւէտիոյ դաշտը կ'առնէ, անիծելով զինք խաբելով Մուսա-Տաղիի ըմբոստներուն վրայ:

ԱԶԱՏԱԲԱՐ ՆԱԻՐ

զրկող ժէօն-թիւրք կառավարութիւնը և տասնեակներով վիրաւոր տանելով իր հետ ու տասնեակ մը մեռեալներ թողլով պատերազմի դաշտին վրայ: Մենք ունեցանք մէկ վիրաւոր ու մէկ նահատակ:

Յարգանք նահատակներու շիրիմներուն:

ԺԶ.

Քսանըչորս ժամը լմնցած էր: Եթե երբէք մեր երէկի գրած պատասխանը կառավարութեան պաշտօնեաներու ձեռքը հասած էր, որ շատ ջուր կը վերցնէ, անշուշտ հիմա կը սպասէին որ խորհրդակցելէ վերջ տրելիք պատասխանը զրկէր: Ուրիշ պատասխանի պէտք չկար արդէն:

Սւէտիացին առաջին օրէն իսկ գծած էր իր ճամբան, կամ գէնն ի ձեռին մեռնիլ և կամ պատուաւորապէս ազատիլ:

Այդ միջոցին զրահաւորներէն սա լուրը կը հասնէր:

— Երէկ պատերազմը դուք ըիիք, իսկ այսօր կարգը մերն է: Տեսնենք թէ յաջողապէս մեր դերը պիտի կրնանք կատարել: Ահա Սւէտիան և Գապագլըն ոմբակոծելու կ'երթանք Ու զրահաւորները օրօրելով ծովուն վրայէն իրենց ճամբան շարունակեցին և հասան Սւէտիոյ դիմաց:

Մարտանաւերէն մին խարսխեց ճիշդ Սւէտիոյ դէմ, իսկ միւսը, Գապագլը կոչւած թուրք գիւղի, որուն մէջ թշնամի զինւորներ կը գտնուէին: Այն վայրկեանին, որ մարտանաւերը իրենց տեղէն կը շարժէին ոմբակոծելու համար Սւէտիան ու Գապագլըն, խուժք մը քաջեր՝ Պ. Եսայի Եաղուպեանի հսկողութեան տակ կը քալէին Քէպուսիէի վրայ, հոն գտնուած զինւորներուն լաւ դաս մը տալու համար:

Մէկ կողմէն մարտանաւերը սկսան իրենց դերը կատարել, իսկ միւս կողմէն մերսնք սկսան յարձակիլ Քէպուսիէի մէջ գտնուած թուրք զինւորներուն վրայ հայկական դրօշակի հովանիին տակ: Մերսնք բուռն կերպով, իսկ թշնամին ընդհատաբար կը կրակէին:

Կուլի ամենատաք պահուն, մեր բուռ մը քաջերուն
աազմը տեսնուեցաւ մարտանաւերէն, որոնք սկսան նաև
ամբակոծել Բէպուսիէն մինչեւ որ հոն գտնուած ամբողջ
թշնամի զինւորները փախան առանց իրենց ետեւն իսկ
նայելու: Ջրահաւորները այդ օրուան ամբակոծութեան մէջ
157 ռումբ նետեցին և աւերեցին Գապագլըն, Սւէտիոյ զօ-
րանոցը, Սւէտիոյ շուկան, կառավարական շէնքը ևն:

Ռմբակոծութեան միջոցին պէտք էր տեսնել թուրք
զինւորներու, խուժանի և ֆէլլահներու փախուստը, որոնք
առանց սար ու ձոր գատելու կը փախչէին անընդհատ, որ-
պէսզի Ֆրէնկի ռումբերը իրենց չի դաչէր:

Մարտանաւերը իրենց գործը լիուլի կատարելէ վերջ,
հանդարտ սրտով վերադարձարձան մեր նաւահանգիստը:

Օրը իրիկուն եղաւ: Գիշերը վրայ հասաւ:

Սաւարը իր վրանը հաստատեց երկրի վրայ:

Երբ արդէն քնանալու ժամանակը եկեր էր և Մորփէոս
քունի փոշեհատիկները վար կը տեղար՝ ամենուրեք Արպոկ-
րատի թագաւորութեան հիմնաքարը դնելով, զրահաւոր-
ներէն նոր լուր մ'եկաւ:

— Պատրաստեցէ՛ք: Վաղը, թող կիներն ու երախա-
ները ծովափ իջնեն, որպէսզի շոգենաւերու միջոցաւ փո-
խադրենք օտար ասունք: Այրերը, կիները շոգենաւերու
մէջ լեցնելէ յետոյ պիտի փոխադրուին:

Տխրութիւնը իր գլուխը ցցեց շատ մը սրտերու մէջ:
Դժւար էր հայրենիքէն բաժնուիլ ամէն պարագայի տակ:
Ոմանք, — շատեր — կը փափաքէին որ դաշնակից պետու-
թիւնները զինւոր, հրամանատար և ռազմանիւթ հանելով
այդ տեղ, կուլ մը բանային թուրքին հետ, որպէսզի կա-
րելի ըլլար մեր նահատակած եղբայրներուն վրէժը լուծել:
Բայց, անօգո՞ւտ ի զո՞ւր: Բազդի այս հարւածն ալ պէտք
էր կրել: Որոշումը անդառնալի էր և անփոփոխ: Պէտք էր
համակերպիլ, ուրիշ ոչի՛նչ: Անողորքելի՛ բազդ:

Ժ.

Առաւօտ էր: Արեւը, շառագունած արեւելեան հորի-
զոնին լեռներուն հտեւէն դուրս ելած էր, տարադնելով իր
մազերու հիւսկէնները ուսերէն վար:

Կեանքը կը թրթռար, կ'եռար ամենուրեք: Սուրբ և
նւիրական աշխատանքը կը սկսէր: Ամեն մարդ երթալու
պատրաստութիւն կը տեսնէր:

Ոմանք հաց կ'եփէին, ոմանք շալակներ կը պատրաս-
տէին, ոմանք ալ նստած թախձագին իրենց հայրենիքէն
բաժանումնին կ'ողբերգէին:

Հրապարակին վրայ երբէ՛ք գինակիր երիտասարդներ
չէին տեսնէր: Անոնք, բոլորն ալ, պատնէշներուն մէջ խըմ-
բուած էին: Եթէ պէտք ըլլար, իրենց կուրծքը միսէ պատ-
նէշներ պիտի շինէին, որպէսզի թշնամին չկարենար մօտե-
նալ իսկ մեր իգական սեռին, մեր մանուկներուն ու մեր
ծերերուն գտնուած վայրը:

Ամեն մարդ կը սպասէր որ հրաման տրէր իրեն, որպէս
զի կարենար իր շալակն ու անկարող անձինքը ծովեզր փո-
խադրել վայրկեան առաջ:

Արդէն որոշումը յայտնի էր, պէտք էր զատուիլ հայրե-
նիքէն կամայ-ակամայ, ուրիշ կերպ կարելի չէր ընել:

Ամբողջ ժողովուրդին երեսին վրայ անհամբերութիւնը
իւր կնիքը դրոշմեր էր, ամեն մարդու փափաքը ըլլալիքը
վայրկեան մ'առաջ կատարուիլն էր:

Արեւը կը բարձրանար երկնամարին վրայ, գրեթէ 3-4
մեթր բարձրութիւն մ'առած էր արդէն:

Ահա նշանը տրուեցաւ:

Մէն մի անհատ իր շալակը կոնակը առած կը քալէր
դէպի ծովեզր:

Պէտք էր տեսնել թէ ի՞նչ դժւարութեամբ կ'իջնային
իրենց առջեւ գտնուած զառիվարները:

Արդէն ճամբան շալակներով լեցուն էր, մէկը միւ-

սին քայլ առ քայլ պէտք է հետեւէր, գրեթէ զիրար կոխ-
կըռտելու աստիճան, այնպէս որ առանց կարգի սպասելու
շարժիլ անկարելի էր:

Սակայն, իջնելէն վերջ, դարձարին տակ ճամբան այս-
պէս չէիր գտնէր: Հոն աւելի հանգիստ էր ճանապարհը և
մինչեւ անգամ համեմատաբար քիչ ժողովուրդ կար:

Ճամբուղ վրայ թուփեր ու մացառներ քու հագուստնե-
րուդ կը պլլէին շատ տեղեր, գնացքդ խափանելով դժւա-
րացնելու համար:

Արդէն հանգիստ ճամբաներու մէջ իսկ, այդպէս ծանր
շալակներով ճամբայ կտրել շատ դժւար է, ո՛ւր մնաց ան-
տառի մը մէջ բաւիղներէ անցած ժամանակ:

Բայց, այդ միջոցին խնդիրը տարրեր հանգամանք կ'առ-
նէր յանկարծ, ծովեզրէն եկած լուր մը ամեն ինչ կը յեղա-
շըրջէր: Լուրը կը թռչէր բերնէ բերան, մինչեւ ամենախուլ
անկիւններն իսկ:

— Մարտանաւերը հագուստէ զատ ոչ մէկ բան կ'ընդու-
նին:

Ոմանք կը հաւատային և շալակնին վար կը ձգէին կէս
ճամբան, իսկ ոմանք ալ չէին ուզեր հաւատալ ու իրենց
գոյքերը ծովեզր կը փոխադրէին:

Ժողովուրդը մըջիւնի պէս կը գործէր:

Ահա խուճապ մը, որ դէպի ծովափ կ'երթայ փոխադրելով
իր գոյքը հոն: Ահա երկրորդ խուճապ մը, որ նորէն լեռ կը
բարձրանայ իր հոն թողուցած իրեղէնները բերելու համար:
Ահա երրորդ մը, որ հանգիստ նստած է ծովեզր իր գոյքերը
կէս ճամբան և կամ լեռը թողուցած:

Իրիկունը կը մօտենար:

Կեանքը կամաց կամաց իր բնական վիճակը կ'առնէր:
Ժողովուրդը կը խոնուէր ծովեզրի ձորակին մէջ, գիշերը
հոն անցունելու համար:

ԺԸ.

Արշալոյսը դեռ չէ բացւած :

Երկու զրահաւոր արդէն իսկ խարսխած կը կենան մեր նաւահանգիստը իրիկւընէ, բայց, կը սպասուի ուրիշներու գալուն : Կ'ըսուի թէ չորս մարտանաւ պիտի գայ :

Մի քանի վայրկեան չանցած իրարու ետեւէ յաջորդաբար երեք զրահաւոր կուգան ու կը տնկելին մեր առջեւ :

Ծովը կատրած է :

Ահագնակուտակ կոհակներ կուգան ու կը փշրելին ծովեզրի ժայռերուն վրայ : Ալիքները, երբեմն իրենց բազուկները կը բարձրացնեն օձի լիզւի նման ու սաստկօրէն կը զարնեն ծովեզրի ճխարլուրներուն, որոնք կոհակներու համբոյրին խոնաւութիւնն ունին իրենց վրայ :

Արեւը կը ծագի :

Ամեն մէկ զրահաւորէն երկու քական նաւակ և մէյմէկ շոգեմակոյկ կուգան դէպի ծովեզր :

Սակայն, ալիքները իրենց կռիւը կը սկսէին անոնց դէմ ափունքը մօտենալէ առաջ :

Ամեն պարագայի տակ պէտք է հասնիլ եզերք, ժողովուրդի մը փրկութիւնը ապահովելու համար :

Ալիքները կը լեռնանան, մակոյկները կը զօրեն եզերք մօտենալ : Նայւած քները կը սեւեռին դէպի ջինջ կապոյտը : Ժողովուրդը սրտի սեղմումներ և անհամբերութեան նշաններ ցոյց կուտայ ազատարարներու քաշած դժւարութիւնները տեսնելով՝ կարծես ուզելով փշրել ալիքները, որ նաւակներու մէջ գտնւողները եզերք մօտենան : Բայց, ծովը ո՛չ ազատարար կը ճանչնայ և ո՛չ ազատուող :

Մակոյկէն չլան մը ծովեզր նետել կը պատրաստուին, սակայն, դեռ միջոցը հեռու է : Պէտք է մերոնց մէկը ծով իջնայ, ջուրին մէջ, չլանը հասնելու համար :

Արդէն ջուրը կը խուժէ նաւակներուն մէջ և զինուորները շտապ շտապ ջուրը դուրս կը թափեն :

Յանկարծ, մերիններէն՝ Իսկէնտէր Իսկէնտէրեան մեր-

կանալով ծով կը ցատկէ ու լողալով կը մօտենայ մակոյկին ,
Չւանը կը նետուի մակոյկէն և իսկէնտէրեան առնելով դայն
ծովեզր կը փոխադրէ :

Այդ միջոցին , նաւագ մը մակոյկէն վտր կը ցատկէ ու
եզերք կ'ելլէ :

Մի քանի գործողութիւններ և ամեն բան պատրաստ է
անա :

Պատրաստ է արդէն նաև ժողովուրդը :

Փոխադրութիւնը կը սկսի . . . :

Առաջին անգամ կուգան վագըՖցիները , յետոյ
կարգաւ Խըտըր-Պէկցիները , Եօղուն-Օլուգցիները , Հանի-
Հապիպլիցիները , Պիթիասցիները :

Երբ ժողովուրդը տախտակաշէն կամուրջներու վրայէն
նաւակները կը փոխադրուի , միայն իր հագուստն ունի շալ-
կած , միւս բոլոր գոյքերը ծովերը թողուցած է : Սակայն ,
հագուստներն ալ ամբողջովին թրջուած են կոհակներու
սասակութենէն :

Այդ միջոցին գովելի է Ֆրանսական զինուորներու գե-
րազանցապէս մարդասիրական արարքը : Անոնք լողալով կը
յառաջանան նաւակներու հետ ծով ինկածներուն անմիջա-
կան օգնութիւն փութացնելու համար : Նաև յիշատակելի է
երկու Սէէտիացիացիներու՝ Դէօրգ Տարագճեանի և Սարգիս
Տըգգանեանի ոգի ի բուն աշխատանքը փոխադրութեան
գործին մէջ , աջակցելով Ֆրանսական զինուորներու :

Կիներու փոխադրութեան գործը լմնցած է արդէն , կը
մնան մարդիկները , որոնք պատնէշներն են դեռ : Բայց ,
անմիջապէս լուր կը ղրկուի պատնէշ գանւողներուն , որ ծո-
վափ գան մարտանաւ փոխադրուելու համար :

Մարտիկ քաջերը պատնէշէն ծովեզր հասնելէն վերջ ,
հոն գանւող ամբողջ իրեզնները կը կտրտեն և բոլոր ան-
կողինները կ'այրեն , որպէսզի թշնամիին չի մնայ :

Մի քանի ժամուայ ընթացքին , աազմիկներն ալ մար-
տանաւ փոխադրուելով կ'ուղղուին դէպի Բօր-Սախ :

Նաև հոս չի մոռնանք ըսել թէ մարտանաւերը Բօր-
Սախտ մեկնելէ առաջ ամբողջ անասունները ումբակոծու-
թեամբ սպաննեցին :

ԺԹ.

Պահակներէ զատ ուազմիզներու խումբ մ'ալ կար : Այդ
ուազմիկները իրենց անուններովն իսկ յիշատակութեան ար-
ժանի են :

— Անոնք ասպատակներն են :

Ասպատակները, միւս բոլոր մարտիկներուն նման, իր-
րեւ պահակ պատնէշները չէին երթար, ա՛յլ, մեր բոլոր
դիրքերուն կեդրոնը եզոզ տեղ մը (Թաթարալանկ) կը հա-
ւաքէին և պատելապո՛ւր սկսած և կամ սաստիկ մղւած ատեն
օգնութեան կը փութային ; մէկ խօսքով, մեր ամենալաւ
մարտիկներն էին :

Ասպատակները ինքնայօժարութեամբ՝ կամքով կ'ար-
ձանագրէին :

Ստորեւ այբբենական կարգով և գիւղերու շարքով ա-
նոնց անունները կը զետեղենք .

ՊԻԹԻԱՍԷ՛Ն.— Առաքել Պըլղէշեան, Գէորգ Հէնխօքէհ-
եհեան, Մանուկ Հէնխօքէհեհեան, Մարկոս Սնապեան :

ՀԱՃԻ-ՀԱՊԻՊԻԻԷ՛Ն.— Աւետիս Իգնատիոսեան, Իսկէնտէր
Իսկէնտէրեան, Պետրոս Տուտազլեան, Փանոս Ֆէսլըեան :

ԵՌՂՈՒՆ-ՈՂՈՒԳԷ՛Ն.— Գրիգոր Խուտիկեան, Եսայի Եա-
ղուպեան, Խաչէր Տ. Մովսէսեան, Մարտիրոս Հապէշեան,
Մարտիրոս Գըպուրեան, Մարտիրոս Զանսըղեան, Մինրան
Ագամեան, Մինրան Գաղանճեան, Մովսէս Եարամազեան,
Յակոբ Պօյաճեան, Յարութիւն Խուտիկեան, Պետրոս Արրա-
համեան, Պետրոս Ագամեան, Պետրոս Գալուստեան, Սեդ-
րակ Պուրսաղեան, Սերոբ կէպէշեան, Տիգրան Արրահամ-
եան :

ԽԸՏԸՐ-ՊԵԿԷՆ.— Իսկէնտէր Շըրշեան, Հաննէ Արրահամ-
եան, Պետրոս Տիմլաքեան, Պօղոս Օհանեան, Սարգիս Ար-
րահամեան, Սարգիս Ատաճեան, Սերոբ Գապագեան:

ՎԱԳԸՖԷՆ.— Թովմաս Այնթապեան, Թովմաս Գէրնէշ-
եան, Կարապետ Հէքէլեան, Յակոբ Փէնէնեան, Փանոս Հէ-
քէլեան:

Ի.

Անշուշտ մեր 55 օրերու ճակատամարտներուն և ընդ-
հարումներուն ժամանակ մեր կորսնցուցած քաջ նահատակ-
ներուն անուները գիտնալ շատ հաճոյք — ի՞նչ կ'ըսեմ —
տխրութիւն պիտի պատճառէր ընթերցող հասարակութեան,
որոնց անուները իրենց մականուններով պիտի հրատարա-
կինք չի մտնալու համար զանոնք:

«Մահն անմահ է արդար կուի մէջ:» կ'ըսէ Շ. Կուր-
զինեան շատ իրաւացիօրէն:

Սւէտիոյ նահատակ առիւծները գաղբեցան շնչելէ, բայց
անոնց անուները ազգասէր սրտերու խորքին մէջ իբրև
յուշարձան քանդակւած պիտի մնան և անոնց յիշատակները
անջնջելի:

Ահա նահատակներու և վիրաւորներու անուները այբ-
բենական կարգով:

ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐ.— Արրահամ Սիվէօկեան, Բարսեղ Պօշ-
եան, Գարրիէլ Ս. Ստեփանեան, Գրիգոր Գպուրեան, Գրի-
գոր Նըգրուրեան, Միսաք Պայրամեան, Յակոբ Գարակէօզ-
եան, Յովհաննէս Արմալըլեան, Պաղտասար Պէզօնեան, Պետ-
րոս Փէնէնեան, Պօղոս Անտէկեան, Սամուէլ Մարգարեան,
Սամուէլ Պօյաճեան, Սարգիս Շաննագեան, Յակոբ Քէսապ-
լեան, Յարեթ Վանսսեան, Յովհաննէս Լսարջեան:

ՎԻՐԱՒՈՐՆԵՐ.— Աւետիս Մասմանեան, Ենովք Շար-
թութեան, Խաչէր Պըլլութեան, Մովսէս Աղամեան, Մովսէս
Շէյխ-Փանոսեան, Յակոբ Դաւիթեան, Յովհաննէս Ծէլլատ-
եան:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Ամբողջ մեր զէնք կրցող գործածողներու թիւը 700-800 միայն հազիւ կուգար, որոնց հազիւ 400-500ը կրցած են կուլի մասնակցիլ զէնքի անբաւականութեան պատճառաւ:

Մեր սւժի ցուցակը հետեւեալը կարելի է նկատել:

130 յունական կրա հրացան, 6 գունտագլը-մաւզէր, 250-300 որսի պարզ հրացաններ (չիֆթէ, թէք, ևն.):

Կրաներէն իւրաքանչիւրին համար, իրարու վրայ հազիւ 60-70 փամփուշտ կարելի էր հաշուել:

Որսի հրացանները, արդէն իսկ պատերազմի համար անկարելորդ՝ անձրեւ եկած ժամանակ անգործածելի կը դառնային: Նաև նկատի եթէ առնել լեռան միշտ մշուշապատ վիճակը՝ անձրեւ եկած ատենուան պէս խոնաւութիւնը, այն ժամանակ կարելի է մտածել թէ ինչպէս կը մղւէին պատերազմները անհաւասար ուժերու դէմ:

Եթէ բաւականաչափ կանոնաւոր զէնք ունենայինք, կարելի է երեւակայել թէ ինչպէս հրաշքներ կրնայինք գործել:
